

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI**

**TILSHUNOSLIK ASOSLARI
O‘QUV DASTURI**

Bilim sohasi:	100000 – Ta’lim
Ta’lim sohasi:	110000 – Ta’lim
Ta’lim yo‘nalishi:	60111400 –O‘zbek tili va adabiyoti

Fan/modul kodi TA1105		O'quv yili 2024-2025	Semestr 2	ECTS - Kreditlar 5	
Fan/modul turi Majburiy		Ta'lim tili O'zbek		Haftadagi dars soatlari 4	
1.	Fanning nomi	Auditoriya mashg'ulotlari (soat)		Mustaqil ta'lim (soat)	Jami yuklama (soat)
	Tilshunoslik asoslari	60		90	150
2.	I. Fanning mazmuni. Fanni o'qitishdan maqsad – talabalarni tilshunoslik asoslari fanining nazariy masalalari (tushunchalar, nazariyalar, tilshunoslikning ilmiy, amaliy masalalarini tahlil qilish usullari va boshqalar) bilan tanishtirishdan iborat. Ayni paytda u talabalarni mantiqiy fikrlashga, ilmiy xulosa chiqarishga, adabiy tilning nazariy va amaliy muammolarini hal etish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Fanni o'qitishning vazifasi – talabalarga tilshunoslik asoslari fanining ahamiyati, tilning paydo bo'lishi va rivojlanishi, til va jamiyat, adabiy tilning shevalarga munosabati, til taraqqiyotini tizim sifatida o'rganilishi, tilshunoslik fanining boshqa tabiiy va ijtimoiy fanlar bilan aloqasi, tilshunoslik bo'limlari, dunyo tillarining tasnifi kabi masalalar yuzasidan nazariy ma'lumot berish, shuningdek, talabalarining til ta'limiga munosabatlarini yanada oshirish, kreativ fikrlashlarini kengaytirish, og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish, o'z fikrini ilmiy asoslash, olgan bilimlarini amalda qo'llay olish malakasini oshirishdan iborat. II. Nazariy qism (ma'ruza mashg'ulotlari) II.I. Fan tarkibiga quyidagi mavzular kiradi: 1-mavzu. Tilshunoslik asoslari fanining maqsadi, vazifasi va ahamiyati. Tilshunoslik asoslari fanining maqsadi va vazifasi tilshunoslik fani, uning bo'limlari, o'rganish obyekti, boshqa fanlar bilan aloqasi haqida ma'lumot berish, til falsafasi, tilning mohiyati, olimlarning tilshunoslik haqidagi fikrlari bilan tanishish. 2-mavzu. Tilning paydo bo'lishi va rivojlanishi. Til va jamiyat. Tilning paydo bo'lishi haqidagi farazlar: tovushga taqlid farazi, undov farazi, ijtimoiy kelishuvlar va mehnat chaqiriqlari farazi. Tilning paydo bo'lishi haqidagi boshqa ilmiy qarashlar, munosabatlar, tahlillar bilan tanishish. Tillarning o'zaro ta'siri va rivojlanishi. Qabila va urug' tillari. Farqlanish va mujassamlashuv. Milliy tillar taraqqiyoti. Til va jamiyatning o'zaro munosabati. Jamiyatning har bir bo'g'inida tilning o'rni va ahamiyati. 3-mavzu. Til – eng muhim aloqa vositasi. Til va tafakkur. Til va tafakkur. Tilning tafakkur bilan chambarchas bog'liqligi. Til va mantiq				

birliklarining o'zaro munosabati. Til va nutqiy faoliyat.

4-mavzu. Til va nutq. Til va nutq birliklari Til sathlari.

Til va nutq, uning birliklari haqida dastlabki ma'lumotlar. Til va nutq dialektikasida til o'ziga xos murakkab tuzilishga (strukturaga) ega bo'lgan bir butun sistema sifatida faoliyat ko'rsatadi. Til sistemasida til va nutq, til va nutq birliklari shakl va mazmun munosabatiga ko'ra alohida muhim ahamiyat kasb etadi. Til nutq asosida tashkil topadi va nutq orqali reallashadi.

5-mavzu. Fonetika va fonologiya. Nutqning fonetik jihatdan bo'linishi.

Nutq tovushlari tilning tabiiy materiali sifatida. Nutq tovushlarining akustikasi va artikulyatsiyasi. Nutq tovushlarining tasnifi. Vokalizm va konsonantizm. Unli tovushlarning tasnifi. Nutqning fonetik bo'laklari: jumla (faza), takt, bo'g'in, tovush. Bo'g'in va uning turlari. Intonatsiyaning vazifasi. Urg'u va uning turlari. Nutq tovushlarining o'zgarishi. Nutq tovushlarining pozitsion va kombinator o'zgarishlari.

6-mavzu. Leksikologiya. Leksikologiyaning shakllanishi va takomillashuvi.

Leksikologiya. Leksikologiyada o'rganiladigan muammolar. Leksikologiya sohalari. Semasiologiya, onomasiologiya, toponimika, etimologiya, frazeologiya. Iste'mol darajasiga ko' o'zbek tili leksikasi. O'zbek tili leksikasining ijtimoiy-tarixiy asoslari va tarixiy-etimologik qatlamlari.

7-mavzu. Leksik ma'no va ularning turlari

Leksik ma'noning taraqqiyot yo'llari: metafora, metonimiya, sinekdoxa, funksional ko'chish. So'z ma'nosining kengayishi va torayishi. Leksik ma'no taraqqiyoti. So'zlarning shakl va ma'no munosabatiga ko'ra turlari. Omonimiya. Sinonimiya. Antonimiya. Giponimiya. Partonimiya. Gradunomiya.

8-mavzu. Tilning lug'at tarkibi. Leksikografiya

Dialektizmlar. Arxaizmlar. Istorizmlar. Neologizmlar. Tabu va evfemizmlar. Jargon va argolar. Etimologiya va uning turlari. Frazeologiya. Frazeologik iboralarning turlari. Leksikografiya. Lug'at turlari: ensikopedik lug'at, lingvistik lug'at. Lingvistik lug'at turlari.

9-mavzu. Morfemika. So'z yasalihi. Morfologiya.

So'z va morfemaning tuzilishi. Morfema tushunchasi. Morfemaning turlari. Affiksial morfemaning vazifasiga ko'ra turlari. So'z yasovchi affiksial morfemalar. Affiksial morfemaning o'rniga ko'ra turlari.

So'z material strukturasi o'zgarishi: soddalashish, morfologik qayta bo'linish, murakkablashish. So'zlarni turkumlarga ajratish prinsiplari. So'z turkumlarining tasnifi: mustaqil so'z turkumlari, yordamchi so'z turkumlari,

alohida guruhni tashkil etadigan so'z turkumlari.

10-mavzu. Tilning grammatik tarkibi. Grammatik kategoriya.

Grammatika va uning bo'limlari: morfologiya va son kategoriyasi, rod kategoriyasi. Kelishik kategoriyasi, shaxs-son kategoriyasi. Grammatik ma'noning ifodalanish usullari: sintetik usul, analitik usul. Grammatik forma va kategoriyalar. Grammatik kategoriyalarning turlari.

11-mavzu. Sintaksis. Gap va uning bo'laklari.

Sintaksis qismlari: sodda gap sintaksisi, qo'shma gap sintaksisi, murakkab qo'shma gap sintaksisi. Sintaktik munosabat turlari: predikativ va nopredikativ bog'lanish. So'z birikmasi. So'z birikmasining qo'shma so'z va gapdan farqi. So'z birikmasining turlari: otli birikma, fe'lli birikma, sifatli birikma, ravishli birikma. Gap. Gapning tasnifi, ifoda va maqsadiga ko'ra turlari. Gapning aktual bo'linishi.

12-mavzu. Kommunikativ tilshunoslik. Tillarning tipologik tasnifi.

Ijtimoiy tilshunoslik an'anaviy tilshunoslik yaratgan tipologiyalardan farqlanuvchi til tipologiyasini yaratmoqda. Bunday tipologiya tilning ichki tuzilishini emas, balki uning tashqi sotsial vazifasini aks ettiruvchi sotsiolingvistik tipologiyadir. Bunday tipologiyaga asos qilib, standartlashtirish, hayotiylik, tarixiylik va avtonomlik deb nomlanuvchi o'lchovlar qabul qilingan.

13-mavzu. Yozuv. Alfavit. Orfografiya va uning prinsiplari.

Yozuv va uning jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati. Til va yozuv. Yozuvning paydo bo'lishi. Yozuv tarixining piktografik, ideografik, fonografik bosqichlari. Alfavit. Hozirgi o'zbek alfaviti va lotin yozuvi asosidagi o'zbek alifbosi. Alfavitning o'zgarishiga sabab bo'ladigan omillar. Orfografiya va uning prinsiplari Yozuv va uning jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati. Til va yozuv. Yozuvning paydo bo'lishi va uning turlari.

14-mavzu. Zamonaviy tilshunoslikning turlari. O'zbek tilshunosligining dolzarb masalalari.

Til va jamiyat o'rtasidagi aloqadorlik masalasi juda qadimdan o'rganilgan bo'lib, bugungi kunda yanada dolzarblik kasb etyapti. Tilning jamiyatga, jamiyatning esa tilga ta'siri zamonaviy tilshunoslikdagi markaziy masalalardandir. Til va jamiyat rivojlanib, takomillashib, tilshunoslikning yangi zamonaviy yo'nalishlarining yuzaga kelishiga turtki bo'ldi. Masalan, sotsiolingvistika, yurislingvistika, kompyuterlingvistikasi, lingvokulturologiya va boshqalar.

15-mavzu. Mustaqillik davrida o'zbek tilshunosligi taraqqiyoti.

Dunyo ilm-fanida sotsiolingvistika, etnolingvistika, kognitiv lingvistika, neyrolingvistika, kompyuter lingvistikasi kabi oraliq lingvistik sohalar yuzaga

keldi. Ular qatorida muayyan soha tilini o'rganuvchi lingvistik sohalarning paydo bo'lishi soha nutqining lingvistik xususiyatlarini aniqlashni, ilmiy-nazariy jihatdan chuqur o'rganishni taqozo qilmoqda.

Mustaqillik davrida o'zbek tilshunosligida ham sistem leksikologiyani ilmiy o'rganish, leksik-semantik guruhlar tarkibidagi lug'aviy birliklarni, ularning o'zaro mantiqiy munosabatini aniqlashga e'tibor kuchaydi. Leksemalarning semantik aloqalari xilma-xildir: sinonimiya, antonimiya, giponimiya, partonimiya, gradunomiya, funksionimiya, ierarxonimiya va boshqalar.

III. Seminar mashg'ulotlari bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar

Amaliy mashg'ulotlar uchun quyidagi mavzular tavsiya etiladi:

1. Tilshunoslik fanining o'rganish sohasi, maqsad va vazifasi. Til va jamiyat.
2. Til va tafakkur. Til – ijtimoiy hodisa.
3. Tilning shakllanishi va rivojlanishi.
4. Til va nutq. Til va nutq birliklari.
5. Til sathlari va uning birliklari.
6. Fonetika va fonologiya.
7. Leksikologiya. Leksik ma'no turlari.
8. Leksikografiya. Tilning lug'at tarkibi.
9. Morfologiya. Morfemika. So'z yasalishi.
10. Tilning grammatik tarkibi. Grammatik kategoriya.
11. Sintaksis. Gap va uning bo'laklari.
12. Kommunikativ tilshunoslik. Tillarning tipologik tasnifi
13. Yozuv. Alfavit. Orfografiya va uning prinsiplari
14. O 'zbek tilshunos olimlari va ularning asarlari.
15. Mustaqillik davrida o'zbek tilshunosligi taraqqiyoti.

IV. Mustaqil ta'lim va mustaqil ishlar

Mustaqil ta'limni baholash – bu talabalarning jamoaviy tartibda va yakka tartibda berilgan amaliy loyihalarni bajarishlari orqali amalga oshiriladi. Bunda har bir talabaga bitta jamoaviy loyiha va ikkita yakka tartibda bajariladigan loyiha beriladi. Talaba berilgan loyihaning maqsad va vazifalarini, mohiyatini tushungan holda qo'yilgan masalani o'rganib, izlanishlar olib boradi. Olingan natijalarni tahlil qilib, hulosalari bilan taqdimotlar tayyorlab himoya qiladi. Ishchi fan dasturida loyihalarning soni, mavzusi, mazmuni bajarish usullari va topshirish muddatlari to'liq ochib beriladi.

Mustaqil ta'lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:

1. Tilshunoslik maktablari.
2. Tilshunoslik tarixi.
3. Til va nutq munosabati.

4. Til va tafakkur munosabati.
5. O'zbek tilshunosligi tarixi.
6. Tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishlari.
7. Lingvokulturologiya.
8. Yurislingvistika.
9. Kompyuter lingvistikasi.
10. Psixolingvistika.
11. Yozuv tarixi va uning turlari.
12. Leksikologiya.
13. Mustaqillik davri o'zbek tilshunosligi.
14. O'zbek tilshunos olimlari.
15. Mustaqillik davri o'zbek terminologiyasi.
16. Mustaqillik davri o'zbek leksikografiyasi.
17. O'zbek tilshunosligi muammolari.
18. Tilning grammatik tarkibi. Grammatik kategoriya.
19. Sintaksis. Gap va uning bo'laklari.
20. Kommunikativ tilshunoslik. Tillarning tipologik tasnifi
21. Yozuv. Alfavit. Orfografiya va uning prinsiplari
22. O'zbek tilshunos olimlari va ularning asarlari.
23. Mustaqillik davrida o'zbek tilshunosligi taraqqiyoti.
24. O'zbek tilshunosligining dolzarb masalalari.
25. Gap va uning bo'laklari.

3.

V. Ta'lim natijalari (shakllanadigan kompetensiyalar)

Fanni o'zlashtirish natijasida talaba:

- Tilshunoslik asoslari fanining ahamiyati, tushunchalari va tamoyillarini chuqur tushunishini namoyish etadi va ***bilimga ega bo'ladi***;
- Tillarning kelib chiqishi, til va jamiyat, til va tafakkur, fonetika, fonologiya, orfografiya va orfoepiya, morfologiya masalalarini bo'yicha bilim, ***ko'nikmaga ega bo'ladi***;
- Tilning ijtimoiy vazifalari, mohiyati, til taraqqiyotining ichki va tashqi omillarini, til va tafakkur, til va mantiq, til va madaniyat munosabatlari haqida ***malakaga ega bo'ladi***.

4.

VI. Ta'lim texnologiyalari va metodlari:

- ma'ruzalar;
- seminarlar (mantiqiy fikrlash, tezkor savol-javoblar);
- guruhlarda ishlash;
- taqdimotlarni qilish;
- individual loyihalar;
- jamoa bo'lib ishlash va himoya qilish uchun loyihalar

5.

VII. Kreditlarni olish uchun talablar:

Fanga oid nazariy va uslubiy tushunchalarni to'la o'zlashtirish, tahlil natijalarini to'g'ri aks ettira olish, o'rganilayotgan jarayonlar va tushunchalar

	haqida mustaqil mushohada yuritish, joriy va oraliq nazorat shakllarida berilgan vazifa va topshiriqlarni bajarish, yakuniy nazorat bo'yicha variantlar asosida yozma topshiriqlarni bajarishi zarur.
6.	VIII. Asosiy va qo'shimcha o'quv adabiyotlar hamda axborot manbalari Asosiy adabiyotlar: 1. Xolmonova Z. Tilshunoslik nazariyasi. Toshkent-2020. Shafolat Nur Fayz, 2020-yil, B. – 256. Bo'limi: darslik 2. Yo'ldoshev I., Muhamedova S., Xolmonova Z., Majidova R., Sultonova Sh. "Mutaxassislikka kirish" (Tilshunoslikka kirish). – Toshkent: Barkamol fayz media, 2018. B. – 328. Bo'limi: darslik 3. Sanaqulov U., Turobov A. Tilshunoslik nazariyasi. Samarqand -2019. B. –164. Bo'limi: o'quv qo'llanma Qo'shimcha adabiyotlar: 1. Irisqulov M. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: O'qituvchi, 1992 2. Mahmudov N. Til. – Toshkent: Yozuvchi, 1998 3. Mahmudov N. Til tilsimi tadqiqi. – Toshkent, 2017 4. Mengliyev B. Tilshunoslikning amaliy masalalari. – Toshkent, 2020 5. Mo'ydinov Q.A., Shofqorov A.M., Tajiboyev B.R. O'zbek tilining sohada qo'llanishi. –Toshkent: Bookmany print, 2022. 6. Nurmonov A., Yo'ldoshev B. Tilshunoslik va tabiiy fanlar. – Toshkent: Sharq, 2001 7. Nurmonov A. Tanlangan asarlar. I, II, III jild. – Toshkent: Akademnashr, 2012. 8. Rasulov R., Shofqorov A., Mo'ydinov Q. O'qituvchi nutqi madaniyati va notiqlik san'ati. – Toshkent, 2022 9. Rasulov R. Umumiy tilshunoslik. – Toshkent, 2015. 10. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. –Toshkent: 1993. Axborot manbalari 1. http://www.gov.uz 2. http://www.edu.uz 3. www.pedagog.uz 4. www.cspi.uz 5. www.natlib.uz 6. www.ziyonet.uz
7.	O'quv dasturi Chirchiq davlat pedagogika universiteti tomonidan ishlab chiqilgan va universitet kengashining 2024-yil "29" avgust <u>1-</u> dagi sonli yig'ilish bayoni qarori bilan tasdiqlangan.
8.	Fan/modul uchun ma'sul:

	Q.A.Mo'ydinov – Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'zbek tilshunosligi kafedrası dotsenti, f.f.b.f.d. (PhD)
9.	Taqrizchilar: Rasulov R. - Chirchiq davlat pedagogika universiteti “O‘zbek tilshunosligi” kafedrası professori, filologiya fanlari doktori, professor. Inomjon Azimov –Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU huzuridagi Davlat tilida ish yuritish asoslarini o'qitish va malaka oshirish markazi direktori, filologiya fanlari doktori, dotsent